

MLUVNÍ PROJEV UČITELE TĚLESNÉ VÝCHOVY – ČÍSELNÁ VYJÁDŘENÍ

Vlasta Karásková¹, Milena Krobotová²

¹*Fakulta tělesné kultury, Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*

²*Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc, ČR*

Předloženo v září 2008

V příspěvku se zamýšlíme nad způsoby vyjádření míry, a to jak z hlediska didaktiky tělesné výchovy, tak také z hlediska normy spisovného jazyka. Všimáme si častých úskalí při používání číselných údajů a reagujeme na některé dotazy učitelů, s nimiž se v praxi nejčastěji setkáváme. Většina uvedených příkladů vychází z výzkumu mluvy učitelů i budoucích učitelů tělesné výchovy, který jsme realizovali v uplynulých pěti letech.

Klíčová slova: učitel, tělesná výchova, mluvní projev, čísla.

ÚVOD

Před školní tělesnou výchovu jsou kladeny různé cíle, avšak základem zůstává pohybový výkon. Hodnocení pohybového výkonu učitelem se děje prostřednictvím údajů o míře výkonu, které slouží pro další korekci, komparaci, predikci apod. Tam, kde je to možné, je obvyklý způsob, jímž je míra výkonu vyjadřována - číselný údaj. Jeho cílem je vyjádřit míru kvantity či kvality, je jednoznačný a nepřipouští diskusi. Prostřednictvím číselného údaje (fyzikální jednotky času, délky, velikosti, hmotnosti, dále branky, body aj.) vyjadřujeme délku skoku, výsledek fotbalového utkání, čas v běhu na určenou vzdálenost, hmotnost zvednuté činky apod. Obdobně i u výkonů převážně kvalitativního charakteru (např. gymnastika) saháme k číselnému hodnocení.

Vyjádření míry výkonu náleží k frekventovaným nástrojům v mluvním projevu učitele tělesné výchovy a učitel jej používá ve všech fázích motorického učení. Na rozdíl od světa

sportu se nehodnotí pouze samotný výsledný výkon. Již v průběhu osvojování pohybových dovedností sděluje učitel žákovi míru odchylky či míru přiblížení se ke správnému provedení pohybové činnosti. Z pestré škály forem vyjádření míry se v předloženém příspěvku soustředíme na užívání číselných údajů. Potřebné podklady pro analýzu jsme získali z přepisů zvukových nahrávek mluvních projevů 60 aprobovaných učitelů ve vyučovacích hodinách tělesné výchovy na II. stupni základních škol.

VYJÁDŘENÍ ČÍSELNÝCH ÚDAJŮ V HODINĚ TĚLESNÉ VÝCHOVY

Čísla jsou hlavním nástrojem k vyjádření míry v edukačním procesu tělesné výchovy, neboť přesně informují o kvantitě či kvalitě provedené pohybové činnosti. Existuje poměrně málo případů, kdy číslovky vystupují v mluveném projevu samostatně. Vyskytují se obvykle při slovní dopomoci učitele v průpravné části hodiny, př. *ráz, dva, tři, čtyři*, při rozpočítávání žáků: *první - druhý...* apod. Od jejich základu se často tvoří celá řada slov, kompozit, ale i sousloví, která jsou neoddělitelnou součástí terminologie oboru, př. *běh na 400 metrů, osmiveslice, běžet stovku, jednobodový náskok, čtyřka bez kormidelníka, střilet šestku, trojnásobný vítěz, absolvovat trojutkání* (utkání tří mužstev), *trojboj, třífázový trénink* aj. Frekventované je spojení číslovek s podstatným jménem, př. *deset dřepů, pět výskoků, dva metry* apod. Na základě analyzovaného materiálu můžeme konstatovat, že nejnižší frekvenci má číslovka *jeden*.

V mluvených projevech se často vyskytují číslovky dílové, které vyjadřují jeden z teoreticky rovných dílů celku, např. *půl hřiště, čtvrt metru* aj., anebo číslovky skupinové (stojí na periférii číslovkové oblasti), které označují skupiny jevů osob, ale i věcí, např. *dvojice* (cvičenců), *trojice, čtveřice* (žáků) apod. V této souvislosti připomínáme, že klasifikační stupně, př. *jednička, dvojka, trojka*, již chápeme jako podstatná jména, a ne jako číslovky, i když uvedení kvantity je zde evidentní.

Určité místo v řadě či pořadí označují číslovky řadové, př. *první, druhý, třetí...* V tělesné výchově se nejčastěji používají číslovky odvozené od číslovek určitých.

Méně frekventované jsou číslovky souborové (udávají počet souborů jevu vyjádřeného podstatným jménem, s nímž se spojují, např. *dvoje míče, troje žíněnky, čtyřery tenisky* - tj. dva stejné míče, tři stejné žíněnky, čtyři páry stejných tenisek) a číslovky druhové (udávají počet druhů jevu označeného podstatným jménem, např. *dvojí míče, trojí žíněnky, čtveré tenisky* - tj.

jeden míč na kopanou a jeden na házenou - dva druhy míčů; tři různé druhy žíněnek, čtyři páry různých tenisek). Upozorňujeme, že číslovky souborové vyjadřují i pouhý počet, a to ve spojení s pomnožnými podstatnými jmény, př. v tělocvičně máme *dva míče* (číslovka základní), ale *dvoje kruhy* (číslovka souborová v platnosti číslovky základní). Teoreticky bychom mohli mít i *dvojí kruhy* (šlo by o dva různé druhy).

Číslovky násobné mají adjektivní charakter, př. *dvojitý obrat*, ale i charakter adverbiální; obvykle jde o číslovky tvořené příponou *-krát*, př. *poběžíte dvakrát, třikrát se vystřídáte* aj. Druhotně se k příslovečným číslovkám zakončeným na *-násob*, př. *dnes jste mi udělali dvojnásob radost*, tvoří násobné číslovky formantem *-n(ý)*, např. *dvojnásobný přeborník školy*.

Vyšší frekvenci než samostatné použití jednotlivých druhů číslovek mají slova odvozená a složená. Od číslovky *čtvrt* je odvozeno např. slangové vyjádření *běžet čtvrtku, čtvrťkař* (závodník v běhu na 400 m) aj. Složeniny s číslovkou *půl* jsou méně běžné (*půlkruh, půlkař*), velmi živé je však tvoření složených slov s první částí *polo-*, př. *poloobrat, poloosa* aj. Frekventovaná jsou i slova další, př. *dvojhmat, dvojblok, trojskok, dvojtakt, trojtakt, dvojřad, trojstup*.

Pro vyjádření míry se však využívá i jiných prostředků, zvláště častá je předpona *po-* (při menším rozsahu), př. *podřep, poskok, pokrčit, poníž* aj.

Na základě analýzy mluvních projevů učitelů tělesné výchovy lze uvést, že vedle domácího označení kvantity existuje i označení mezinárodní. Nejčastěji se vyskytovala složená slova obsahující komponenty řeckého nebo latinského původu, např. *mono-* (z řeckého *monos* - jeden): *monolyže*; *bi-* (z latinské číslovky *bis* - dvakrát): *bipedální, bipolární, bicros* aj. K vyjádření kvantity se používají také výrazy další, zvláště frekventovaná jsou slova s první částí *mini-* (ve významu *malý, minimální, popřípadě velmi malý*), př. *minikošíková, minikopaná, minigolf* aj. V těchto případech jde o složená slova, která nevyjadřují přesné označení kvantity, ale pouze velikostní rozdíl ve vztahu k termínu původnímu, př. *košíková – minikošíková, kopaná – minikopaná, golf – minigolf* aj.

Číslovky bez číselného významu

Pro úplnost musíme upozornit na to, že číslovky v mluvním projevu učitele tělesné výchovy neslouží pouze k vyjádření míry, ale jsou frekventované zvláště při spontánním vyjádření. Oblast označování kvantových vztahů a hodnot v jazyce je velmi široká, neboť

různé číslovkové výrazy označují vedle uvedených kvantových hodnot i jiné sémantické hodnoty. Frekvence těchto číslovek se v mluveném projevu učitele zvyšuje v emočně nabitém prostředí, v němž výuka tělesné výchovy často probíhá. Nejvyšší frekvenci jsme zaznamenali v našem průzkumu u číslovky *jeden*, např. *Ty darebáku jeden!* - *Jste spolu jedna ruka.* - *Děláš to na jedno kopyto.* - *Nechci vás házet do jednoho pytle.* - *Jde to jedna radost.* - *Jedním slovem řečeno...* - *V jednom kuse to nebudu opakovat.* aj. Při vyjadřování učitelů se však vyskytly v různých kontextech i číslovky další, např. *Nemáte to dvakrát rádi.* - *Nebudu měřit dvojím metrem.* - *Musíš se vrátit, než bych do tří napočítal.* - *Řeknu ti to mezi čtyřma očima.* - *Už je za pět minut dvanáct.* - *Jako bys neuměl do pěti napočítat.* - *Máš všech pět pohromadě?* - *Plácáš páté přes deváté.* - *Jedeme ostošest!* - *Jsi zelený jak sedma.* - *Vypadáš, jako bys byl v sedmém nebi.* - *Jde to s vámi od desíti k pěti.* - *Už jsem vám to stokrát / tisíckrát / milionkrát říkal.* - *Mám sto chutí...* a další. Jsme si vědomi toho, že výuka tělesné výchovy nemůže být realizována pouze spisovným jazykem. Tolerovat však lze pouze ty případy, které nepovedou k zesměšnění žáků a těch není mnoho.

NEPŘESNOSTI PŘI MANIPULACI S ČÍSLY

Cílem příspěvku není jen výčet prostředků, jichž učitelé při našem výzkumu použili pro vyjádření počtu, míry, množství apod. Chtěli bychom také upozornit alespoň na některé nepřesnosti, jichž se v mluvených projevech často dopouštěli. I když jsme již uvedli, že při spontánním projevu učitele tělesné výchovy lze akceptovat menší odchylky od spisovné normy, domníváme se, že v některých případech by měla být spisovná norma respektována.

Časté nepřesnosti se vyskytují zvláště při skloňování číslovek *dva*, *oba*, *tři*, *čtyř* v různých kontextech. Číslovky *dva* a *oba* mají skloňování zvláštní, historicky velmi staré, tzv. dvojné číslo neboli duál. Tuto zásadu bychom měli respektovat, neboť se stále vyskytují nespisovné tvary *dvouch*, *dvěmi* nebo *dvoum*. Nemůžeme říct *ke dvoum děvčatům se přiřadí...* (správně: *ke dvěma*), *po dvouh metrech...* (správně: *po dvou metrech*). Nelze ani cvičit s *dvěmi tyčemi* (správně: *s dvěma tyčemi*). U číslovek *tři*, *čtyři* můžeme použít ve 2. pádě dvojí koncovky: (bez) *tří* / *třech*, *čtyř* / *čtyřech*. Tvary zakončené na *-ch* však hodnotíme jako hovorové. Pravidla českého pravopisu je uvádějí až na druhém místě, a proto doporučujeme dávat přednost tvarům *tří*, *čtyř*. V písemných projevech bychom měli tvary *tří*, *čtyř* používat vždy.

Potíže mnohdy činí složená slova mající v první části tvar číslovky *dvou-* nebo *dvoj-*. Učitelé mnohdy nevědí, kterému tvaru mají dát přednost, zda použít *dvojbarevný* či *dvoubarevný*, zda je loď *dvojmístná* či *dvoumístná*. V uvedených případech, ale také v případech dalších často existují obě podoby bez významového rozlišení. U některých slov se však ustálila pouze jedna podoba. Obvykle říkáme a píšeme *dvojnásobný*, *dvojstup*, *dvojrozměrný*, ale oproti tomu *dvoupatrový*, *dvouhra*, *dvouprocentní*, *dvouletý* aj. Pokud chceme mít jistotu, že užíváme správnou podobu slova, je vhodné si konkrétní výraz ověřit v kodifikačních příručkách, především ve školním vydání Pravidel českého pravopisu. Obdobná situace je rovněž u kompozit, jejichž součástí je *troj-* nebo *tří-*, např. *trojnásobný*, *trojrozměrný*, *trojutkání*, ale *tříletý*, *třístupňový*, *třífázový* apod.

ZÁVĚR

Edukační proces v tělesné výchově nemůžeme realizovat bez použití čísel. Pomocí čísel učitel předává informace a vyjádření míry má mnohdy zásadní význam v procesu motorického učení žáka. Číselné vyjádření v mluvním projevu učitele tělesné výchovy by mělo být správné nejen obsahově, ale i gramaticky, v souladu s kodifikovanou podobou jazyka. Z výše uvedených příkladů je zřejmé, že se v hodinách tělesné výchovy jedná o reálnou aplikaci interdisciplinárního přístupu. Nejde jen o teoretické proklamace, nýbrž o praktickou realizaci. Z tohoto hlediska můžeme konstatovat, že učitel tělesné výchovy má velmi dobré potencionální možnosti všestranného formování vědomostí žáků.

Slovníček základních pojmů

Číslo – přesně označuje určení počtu, množství, pořadí stejnorodých věcí.

Číslice – je písemné označení čísla, cifra

Číslovka – mluvnický termín; slovo s číselným významem označujícím počet, pořadí apod.

Může jít o počet určitý (pět, sto, tisíc), ale i neurčitý (několik, pár, mnoho).

REFERENČNÍ SEZNAM

Akademický slovník cizích slov. (2001). Praha: Academia.

Čechová, M., & Chloupek, J. a kol. (1997). *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV.

- Karášková, V., & Krobotová, M. (2001). Jazyková kultura aneb jak mluví učitel tělesné výchovy. *Česká kinantropologie*, 5, 1, 133–139.
- Karášková, V., & Krobotová, M. (2002). Rétorika v přípravě učitele tělesné výchovy. *Půl století tělesné výchovy na vysokých školách*. Praha: Univerzita Karlova. České vysoké učení technické, 246–252.
- Karášková, V., & Krobotová, M. (2003). Mluvní kultura učitele tělesné výchovy. *Tělesná výchova a sport mládeže*, 69, 6, 34–39.
- Krobotová, M., & Karášková, V. (2003). *Kultura mluveného projevu učitele tělesné výchovy*. Olomouc: Vydavatelství UP.
- Mluvnice češtiny 1*. (1986). Praha: Academia.
- Mluvnice češtiny 2*. (1986). Praha: Academia.
- Pravidla českého pravopisu*. (2007). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. (2006). Praha: Academia.
- Sgall, P., & Hronek, J. (1992). *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.
- Svozilová, N. (2000). *Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině*. Jinočany: H&H.

Doc. PhDr. Vlasta Karášková, CSc.
Katedra aplikovaných pohybových aktivit
FTK UP Olomouc
tř. Míru 115
771 11 Olomouc
e-mail: karaskov@ftknw.upol.cz

GRAMMAR SPEECH OF PHYSICAL EDUCATION TEACHER – NUMERICAL EXPRESSION

In this paper we are thinking of way how to express the extent from the point of view of methodology of Physical Education and also of standard language. We noticed some problems in using numerals and reacted on some questions from the teachers we usually meet. Most of the examples are taken from the research of teachers' language and also future teachers of Physical Education, which we realised in the past five years.

Key words: *physical education, mathematics, game, interdisciplinary concept.*